

F 122

Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts

s. 20

Perandi, A[dolf]

Talurahva maavalduseõigus
Eestimaal rootsi aja lõpul.

[1935]

34 l. + 229 l

TALURAHVA MAAVALDUSÕIGUS EESTIMAAL

ROOTSI AJA LÕPUL.

A. P e r a n d i.

Talurahva rootsiaegse seisundi uurimisel ei pease mööda õiguslike vahetõrgete ligemast tundmaõppimisest, mis valitsesid aadli ja talurahva vahel ühest küljest, talurahva ja riigivõimu vahel teisest küljest, kui ka talurahva omavaheliste suhete õigusliku iseloomu tundmaõppimisest. On küll õigus, et senistes käsitlustes talurahva seisundi üle rootsi ajal on puudutamist leidnud ka õigusliku iseloomuga küsimused, kuid need on tulnud käsitlemisele ikkagi teiste, sotsiaalsete ja majanduslike probleemide kõrval ja nagu möödaminnes. Muidugi, talurahva olukorra juriidiline iseloom rootsi ajal ei ütle veel, milline oli selle seisund tegelikult, kuid viimast võib ja tulebki vaadata ikka vaid tolleaegsete õiguslike arusaamiste tagaõhjal, mis kaugeltki ei kattu tänapäevastega.

Õigusajaloolisest seisukohast evib aga talurahva maa-valdusõiguse uurimine rootsi aja lõpul esmajärgulise tähtsuse. Kui ajalooline uurimine viimasel ajal on ohtralt tähelepanu pööranud eesti talurahva seisundi kujunemisele rootsi ajal, ei ole õigusajaloolisest vaatekohast ses suhtes peaaegu midagi

tehtud ja talurahva õigusliku seisundi kujundamine liigub veel tänapäevgi raamides, mis poolsada ja veel rohkemgi aastat tagasi on tõmmatud Balti saksa uurijate poolt. Rohkem käsitlemist on leidnud talurahva õigusliku seisundi vaatlemine ordu ajal, kuid siingi ei ole kõik seisukohad metoodiliselt veel läbi töötatud.

Eestimaa õigusajaloolise uurimise praegune seisukord ei võimalda veel anda tervikulist kujutust eesti talurahva õigusliku seisundi arengust, ei suuda haarata kõiki nähteid, mis põhjustasid selle arengu talupoegade õigusliku olukorra järjest halvenevas suunas kuni sügavseisuni 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alul, et sealt peale jälle edasi areneda tõusvat joont mööda kuni täieliku vabaduse ja üheõigusluse saavutamiseni Eesti iseseisvuse ajal. Selleks on vajalik enne sooritada eriuurimusi, kindlaks teha just talurahva õ i g u s l i k positsioon eri ajajärgudel, teravalt eraldades õigusliku iseloomuga nähted ainult faktiliselt esinevaist, mis hiljem kääkkuvõttes võimaldaks par example näidata kas või seda, kuidas alguses üksikuist, võib öelda, juhuslikult esinevaist õiguserikkumisist kasvas välja nende sagenedes ja talurahva õigusliku kaitse nõrkuse juures uus tavaõigus palju vähemate õigustega talurahva ja palju suuremate õ i g u s t e g a mõisniku jaoks.

Kuid mitte ainult seda. Jälgides õiguslikku olukorda teatud perioodil, leiame sageli seal õiguse instituute, mil-

le struktuur ei ole kooskõlas tema funktsiooni, tema ülesandega. Tavaliselt osutub siis ikka instituudi struktuur jäänuseks varemast perioodist, mil instituudi ülesanded vastasid ka tema struktuurile. Seda meetodi kasutades osutub meil võimalikuks kindlaks teha õiguse instituute nende ajaloolises arengus ajajärkudel, millest meil teisi andmeid ei ole olemas. Eelöeldu sobib täiel määral ka talurahva maavaldus- ja maaomandi õiguse ajaloolise arnegu uurimise kohta.) Kasutamataid võimalusi pakuvad ses suhtes näiteks külakonnagi õigused talumaale, mida meil veel ligemalt tuleb käsitleda allpool, talupoegade maaomandi õiguse kujutamisel ordu ja võib olla veel vanal iseseisvuse ajal.)

Käesolevas käsitluses on katsutud jõuda selgusele küsimuse kohta, milline oli rootsi aja lõpul, Karl XI reformi de ajal, maa juriidiline iseloom, mida talunik haris.

Vanemaist uurimustest tuleb siin kõige pealt arvestada Transehe-Rosenecki seisukohtadega¹, kelle vaated on omaks võetud ka mitme uuema uurija poolt. Transehe-Rosenecki järgi on

¹
Astaf von Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert, Strassburg 1890.

talurahva poolt haritav maa mõisniku omand, talunik evib omandiõiguse ainult vallasvarale; erilistel asjaoludel võib mõisnik talunikku eemaldada selle poolt haritavast maast; talunik on sunnismaine ja rüütelmõisa päraltis². Karl XI reformide järel on Transehe-Rosenecki arvates omandiõigus talumaale jäänud endiselt mõisnikule³, talunikule oli kindlustatud ainult selle kasutamise õigus, kui ei esinenud olukorrad, millised tõid kaasa valduse kaotuse⁴, talunik ise oli endiselt rüütelmõisa päraltis⁵.

See talupoja olundi juriidilise iseloomu kujutus kannatab kõige pealt metoodilise vea all. Transehe-Roseneck on kirjeldanud õigusi maa peale 17. sajandi lõpul lähtudes kaasaegsest omandiõiguse mõistest. Kuid 17. sajandi lõpul olid maa-
valduses õigusliku struktuuri fikseerimisel veel küllalt mõõdu-
andvad lääniõiguslikud põhimõtted, mille järgi ühel ja samal maapinnal lasusid mitme isiku asilised õigused, või piltlikult öeldes: üks ja sama maatükk võis olla korraga mitme isiku omanduseks, kus juures aga omandiõiguse sisu oli iga-ühe juures erisugune. Sellelt tagapõhjalt tuleb vaadelda ka talurahva õigust tema poolt haritavale maaalale 17. sajandi lõpul. X

² Transehe-Roseneck, op. cit., lk. 74.

³ Transehe-Roseneck, op. cit., lk. 86.

⁴ Transehe-Roseneck, op. cit., lk. 89 ja 91.

⁵ Transehe-Roseneck, op. cit., lk. 93.

Teiseks ei ole Transehe-Rosenecki poolt antud talurahva õigusliku olundi kujutlus vormilisest küljest konsekventselt läbi mõeldud, vaid selle üksikud elemendid on üksteisega vastuolus. Lugeses ühelt poolt talunikku rüütelmõisa päraldiseks, seega asjaks, õiguse objektiks, tunnustab ta teiselt poolt taluniku kasutamissoigust oma maa peale, loeb taluniku järjekult õiguse subjektiks. On arusaadav, et talunik ei võinud olla korraga õiguse objekt ja õiguse subjekt ja Transehe-Roseneck isegi tunnustab teisel, et pole kusagil tõendust leidnud, et taluniku isikut oleks käideldud kui asja .

Vaadeldes asja sisulisest küljest, tuleb küll tunnustada, et mõisnik evis rea õigusi talumaale, kuid ei saa salata, et talumaa õiguslik seisund oli sootuks teissugune, kui mõisamaa. Selle üksikasjalisele vaatlemisele tuleme allpool. ~~xx~~

Axel von Gernet vaatleb talupoega rootsi ajal samuti kui Transehe-Roseneck mitte sõltluses vaid pärisorjuses olevana. Ta kirjutab: "Suhet mõisniku ja tema päristalupoja vahel tuleb vaadelda kasu suuruse seisukohalt, mida viimane talle tõi; ainult sellelt seisukohalt tuleb vaadelda pärisorjust meie juures. Ainult niikauaks jäeti talupoeg talusse, kui kaua ta oma tööjõuga pakkus mõisnikule vajalikku garantiid vastava tulu saamiseks talle antud maatükist, ei pakkunud ta enam seda ga-

rantiid, asendati ta uue talupojaga. Pidas mõisnik talurahva kasutusel olevaid maid sobivaks isiklikuks majandamiseks, teostas ta oma omandiõigust ja liitis talumaa või küla mõisa külge; talumaa mõisastamist võib kindlaks teha Rootsi valitsuse nii esimestel kui viimastel aastakümnetel; sagedamaks muutub see 17. sajandi teisel poolel, mil maa majanduslikud olukorrad olid uuesti konsolideerunud; talupoeg ei olnud maa kasutamises kaitstud õiguslike normidega. Edasi oli mõisniku huvides, et talupoja inventar oleks täielik; talupoja valduse kahjustamine tõi enesega kaasa mõisniku huvide kahjustamise; sellepärast on ka tavaline nähe, et mõisnik varustas oma talupoega vajalikul korral tööloomadega ja tööriistadega, samuti kui viljaseemnega ja toiduviljaga, kuna teisest küljest talu inventaar kuulus võib olla tavast ja vajadusist tingitud määral selle päraldiste hulka. Moodustas talupoeg oma tööjõuga, oskustega ja võimetega kapitali, mida mõisnik mitte ei suutnud ära kasutada, siis võõrandas ta talupoja. Talupoega de võõrandamist ilma maata võib kindlaks teha kogu perioodil, kuid võrdlemisi mitte sageli".

Siin Gerneti poolt ettetoodud seisukohad ei talu kriitikat, kuna ilmselt on vasturääkivad meile samast ajast teadaolevatele faktidele, kas või talupoja vallasvara omandiõiguse

⁷
Axel von Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lk. 30.

küsimuses, talupoja maavalduse kaitses Karl XI talurahvaseadustega riigimaadel jne.

Uuemaist uurijaist asub H. Sepp seisukohal, et taluvaldus oli talupoegadele tunduval määral kindlustatud⁸, A. Švābe ja J. Vasar vaatlevad talupoja ja tema poolt haritava maa juriidilist vahekorda Karl XI reformide järel, esimene kui põlise rendi õigust⁹, teine kui põlise kasutamise õigust¹⁰. Suurem osa loetletud autoreist käsitab peamiselt Liivimaa olusid, kus juures ajaloolises kirjanduses on üldiselt tunnustatud vaatekoht, mille järgi olud Liivimaal olid talupojile soodsamad kui Eestimaal.

Alljärgnevalt katsub käesoleva kirjutise autor analüüsides seniseid allikaid ja kasutades sinna juurde seni vähe kasutamist leidnud Karl XI aegseid Eestimaa maaderevisjoni raamatuid ja kaarte jõuda selgusele käesoleva probleemi õigusliku iseloomus suhtes.

Allikaina tuleb kõige pealt arvestada Karl XI poolt antud seadusi Liivimaa talurahva kohta, millistest esmajoones pälvivad meie tähelepanu instruksioon Eestimaa asehaldurile Matth. von Portenile Eestimaa majandusala haldamise kohta

⁸
H. S e p p, Talupoegade kaitse Rootsiaja lõpul, eriti Liivimaal, Ajalooline Ajakiri 1929, lk. 191.

⁹
A. S c h w a b e, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga 1928, lk. 253.

31. dets. 1690¹¹, instruksioon Liivimaa tulundusasehaldurile
 1691.a.¹² ja tulundusreglement 1696.a.¹³. Siia seltsib veel
 varasemast perioodist Klaus Totti maapolitseikorraldus 1668/
 1671.a. Instruksioon Eestimaa asehaldurile Eestimaa majandus-
 ala korraldamise kohta 1690.a. sisaldab talurahva õigusliku
 olukorra fikseerimise seisukohalt ainult lakoonilise ütluse,
 mille kohaselt rentnikud ja teised riigimõisade valdajad ei
 tohtinud talupojale teha mingit ülekohut ega sundida üle selle,
 mis vakuraamatuis on märgitud¹⁴. Sellepärast on paratamatu
 talurahva poolt haritava maa õigusliku iseloomu kujutamise
 juures Eestimaal arvestada ka Liivimaa jaoks väljatud seaduslik-
 ke eeskirju, eriti kuna on teada, et üldjoontes on Eestimaalgi
 kasutamist leidnud Liivimaa kohta väljatud talurahva olukorda
 reguleerivate seaduslike normide eeskirju. Eestimaa asehaldu-
 ri kompetentsi vaatlemise juures sattume sageli funktsioonidele
 ja ülesannetele, mis on täiesti analoogilised Liivimaa tulun-
 dusasehalduri instruksioonis ettenähtuile. Kuid kõigele sel-
 lele vaatamata ei saa meie talupoja ja talumaa õigusliku va-

 10

J. Vasar. Karl XI talurahva refoemide mõju, Eesti Rah-
 va Ajalugu II, toimetanud J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar,
 lk. 1007.

11.

ERKKA 514, tõestatud ära kiri, prod. 1691 märts 12.

12

Avaldatud Buddenbrocki töös "Sammlung der Gesetze", II, 1.
 lk. 1223-1243.

13

B u d d e n b r o c k, op. cit. lk. 1204-1223.

vahekorra fikseerimisel toimida nii, nagu seda on teinud A. Schwabe, kes, tunnustades küll, et seaduses pole kusagil selgesti väljendamisest leidnud talumaa õiguslik iseloom, katsub seda siiski tuletada üksikuist seaduse poolt kasutatud terminist. Arvestades nähuga, et talupoja poolt sooritatud teokohustisi ja loonusandameid nimetab seadus mitmel puhul sõnaga *r e n t*, arvab Schwabe võivat iseloomustada talumaa juriidilist iseloomu kui põlisrenti¹⁵. Ometi ei või õigusajaloolane ka rootsi aja suhtes üksikute esinevate juriidiliste terminite alusel otsustada, et instituut, mille kohta seda terminit on kasutatud, vastaks oma struktuurilt ja ülesandeilt instituudile, mida selle terminiga tähendatakse praegu või on tähendatud rooma õiguses. Meie teame, et 17. sajandi praksis on laenanud palju termineid üldõigusest, kuid neile termineile vastavaid institute mitte, või vähemalt mitte sel kujul. ~~X~~ Kui 17. sajandil tarvitatakse Eestimaa ülemmaakohtule sisse antud protsessikirjades sõna *litis contestatio*, siis ei tähenda see veel, et protsessuaalmenetluses ülemmaakohtus oleks kasutusel olnud

14

ERKka 514, instruksioon Eestimaa asehäldurile 1690 dets. 31: "...at hafua noga och flytigt inseende, det Arrendatorer och andre Crone Godzens possessorer ... ey tillfoga bönderne någon oförrätt eller tunga, öfuer det som Wakenbooken formår; ...".

15

S c h w a b e, op. cit. lk. 250.

üldõiguse õpetus litis contestatio'st protsessis, kuna teame, et hageja oli juba eratsitatsioonil väljamisega seotud seal esitatud nõudmistega ega ei võinud neid järgnevais protsessikirjades enam muuta vastandina üldõiguse litis contestatio'le, kus hageja ei võinud oma nõudmisi muuta enam peale kostja sisulist vastust - exceptio't. ~~X~~ Eestimaa hertsogkonna Rüütli- ja Maaõiguste kui Mengdeni projekti järgi oli mõisnikul, kelle juurest talupoeg oli ära karanud, õigus nõuda kohtu teel mõisnikult, kelle maaalale ära karanud talupoeg oli pagenud, pandiks ühte talu. mida ta nii kaua võis pidada, kuni talle ära tasuti talupoja ära kargamisega tehtud kahjud, s.o. selle võlad kui tegemata teokoormiste ja loonusandamite väärtus. Säärane tasumismoodus kandis tolleaegses terminoloogias talupoja müümise nimetust, kuigi siin müügist juriidilises mõttes üldse juttu ei võinud olla. Müügina fikseerib tolleaegne terminoloogia veel ära karganud talupoja tagasinõudmise õiguse edasiandmist kolmandale isikule. Kõigele sellele lisaks ei ole ka mainitud seadustikkudes enestes selge talupoja juriidilise positsiooni iseloom, nagu päris õieti ka Schwabe väidab, ja seda vähem võib kasutada selle kohta käivat terminoloogiat.

Crusiuse Rüütli- ja Maaõigusi ei saa samuti üksinda võtta talurahva ja haritava maa õigusliku iseloomu uurimise aluseks, kuna selle normid, kuigi üldiselt tolleaegseis kohtuis tegevikule kasutusele võetud, mitmel puhul ei vasta tegelikule olu-

korrale.

Maaga seoses olevad juriidilised vahekorrad olid kogu rootsi aja kestel mõjustatud lääniõiguslikest põhimõttest. Õieti ei olnud lääniõiguslikud põhimõtted ses suhtes printsipiaalselt üldse oma kehtivust kaotanud, vaid olid ajajooksul ainult ühes kui teises suunas piiramist leidnud. Kehtiv teoreetiline põhimõte lääniõiguses oli, et kogu maa kuulus maaisandale. Rootsi ajal astus selle asemele Rootsi riik. Maaisanda omandiõigus seisis õiguses talle kuuluvaid maid teatavate kindlaksfikseeritud kohustiste vastu läänitada vasallidele, ja õiguses lääniõiguses ette nähtud juhtumitel maad oma otsesesse valdusse tagasi saada. Maa valdustiitel Eestimaal rootsi ajal enne mõisade reduktsiooni oli väga mitmekesine. Käesoleva käsitlemise raamistik ei luba peatuda sellel pikemalt. Olgu mainitud vaid niipalju, et otseste riigimõisade kõrval oli hulk n.n. harju-viru õiguse mõisaid, juba ordu ajal saaduid, mille juriidiline iseloom seisis kõige pealt laialistes võimalustes pärimise teel edasi minna nii mees kui naisliini kätte, kus juures printsipiaalselt muutumatu mõisade tagasilangemise õigus oli praktiliselt muutunud peaaegu olematuks. Riigi ja harju-viru õiguse mõisade vahel asus hulk väiksema õiguse alusel läänitatud mõisaid, peamiselt meeslääne. Mõisade reduktsioon kaotas ära suurema osa vahepealseid mõisade tüüpe, mis muutusid riigimõisateks. Nii on meie käsitusel ole-

val ajastul tegemist kahe tähtsama mõisa tüübiga: riigimõisa ja harju-viru õiguse mõisaga.

Talumaa juriidilist iseloomu puudutavad eelloetletud seadusandlikud aktid käsitavad ainuüksi riigimõisaid. Eramõisade kohta meil otsest allikmaterjali ei ole. Sellele vaatamata võime enam-vähem samastada olukordi riigi kui ka eramõisais. Liigemalt puudutamata teisi selle kasuks kõnelevaid argumente, mis muide on käsitletud J. Vasaril tema töös "Karl XI talupoegade kaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681-1684"¹⁶, kus ta väidab, et talupoegade olukord muutus pärast mõisade reduktsiooni mitte paremaks, vaid esialgu isegi veel halvemaks, kõneleb selle kasuks juba seegi asjaolu, et redutseeritud mõisades ei sündinud talurahva õiguslikus seisundis mingit murrangut paremuse poole.

Siit järeldub, et meil ei ole maal lasuvate õiguste juriidilise iseloomu analüüsimisel mitte tegemist omandiõiguse^{ga} praegusaja mõistes. Võttes harju-viru õiguse mõisaidki, nägime, et nad olid riigi vastu seotud kohustustega, nimelt ratseteenistuse sooritamisega. Kuigi see ei olnud suur, ei toonud see rüütelmõisa eelkirjeldatud õiguslikku struktuuri muutust.

Rüütelmõisa koosnes kahest, juriidiliselt lahkumineva iseloomuga osast: mõisamaast ja talumaast. Mõisamaa võis olla mõisniku otsesel valdusel. Valdusõigus mõisamaale oli kindlus-

tatud rea rüütelkonnale antud privileegidega. * Ka ratseteenistuse kohustuse täitamata jätmine ei toonud enam endaga kaasa valdusõiguse kaotuse nagu valju lääniõiguse järgi, vaid ainult võlguolevate kohustiste sundsissenõudmise. *

Talumaa suhtes ei evinud mõisnik neid õigusi. Printsipi-aalselt piirdusid tema õigused ainult õigusega talumailt teatavaid maksusid sisse nõuda. Sellepärast ei ole ka võimalik mõisamaa ja talumaa juriidilist iseloomu kujutada ühesugusena ega kõnelda mõisniku omandiõigusest talumaale, nagu seda on teinud vanemad uurijad.

Talumaa juriidilist iseloomu analüüsides, võime kindlaks teha kolmesuguseid talumaal lasuvaid eriõigusi, lähtudes õiguse subjekti seisukohalt. Need õiguse subjektid olid 1) mõisnik, resp. riik riigimõisades, 2) külakond ja 3) üksik talunik. Vaatleme iga õigusi eraldi.

Karl XI reformide järgi seisis mõisniku õigused talumaale teokoormiste ja loonusandamite nõudmises. Nende koormiste nõudmise õigus ei olnud mitte mõisniku päralt isiklikult, vaid mõisa igakordse tegeliku valdaja päralt, sõltumatult sellest, millise õigusliku tiitli alusel valdamine sündis. Lühimalt väljendudes, võime öelda, et talumaalt koormiste nõudmise õigus oli mõisal. Need koormised olid reguleeritud, varemal perioodil tavaõigusega, Karl XI reformide järgi vakuraamatutega¹⁷.

¹⁷Vt. eelpool osund 14 ja peale selle tulundusreglement 1696.a. III, 1 ja IV, 1-3.

Siirdumata talupoja poolt mõisa kasuks sooritatavate koormiste koosseisu ligemale vaatlemisele, mida ei luba käesoleval korral ruumipuudus, olgu nenditud selle nähte õiguslikult iseloomulikuma joonena selle avalikõiguslikku iseloomu. Kui sellele nähtele ei anna küllaldaselt avalikõiguslikku iseloomu veel asjaolu, et talumaa koormised ühest küljest sündisid mitte üksiku isiku vaid mõisa kasuks ja teisest küljest lasusid ka mitte üksikul isikul, vaid talumaal, siis kinnitavad seda kahtlemata asjaolud, et mõis ise oli avalikõiguslikuks organiks, olles rootsi ajal alamaks kohapealseks haldust teostavaks organiks. Tema avalikõiguslik iseloom ilmneb veel maksuasjanduse korraldusest, kus 1 adramaa oli maksuvõtmise ühikuks, adramaa enese suurust arvestati aga talu poolt mõisa kasuks sooritatavate koormiste suuruse järgi^{is}. Viimaks on talu poolt mõisa kasuks sooritatavate koormiste avalikõiguslik iseloom ka täiesti kooskõlas tolleaegse maavalduse lääniõigusliku struktuuriga.

Koormiste mittetäitmise korral, ja nimelt siis, kui talunik on kas õnnetuste tõttu või omal süül sattunud niivõrt võlgadesse, et ei suuda enam korralikult pidada talu ega tasuda koormisi mõisale, võis 1696.a. tulundusreglemendi järgi üleskerkida küsimus taluniku eemaldamisest omalt kohalt ja asendamisest teisega. ~~X~~ Kuid selle otsustamine kuulus mitte mõisnikule, vaid tu-

lundusasehaldurile, seega riigivõimule¹⁸. Analüüsides seda tulundusreglemendi määrust, leiame, et see sisaldab eneses tugeval määral lääniõiguse põhimõtet, mille järgi vasall, mitte täites maaisanda vastu vastu + omi peamiselt sõjateenistuses seisvaid kohustusi, kaotas lääni. On küll õige, et talumaa õiguslik iseloom pole ordu aja alguses, vähemalt taluniku duhtes, sisaldanud lääniõiguslikke elemente, kuid nende sissetungimine esmajoonel vasalli ja taluniku vahekordadesse oli möödapääsematu. Sellal kui lääniõiguslikud põhimõtted aadlike valdusalade suhtes olid nõrgenemas, mõjusid rida asjaolusid kaasa, et mõningad neist talumaade suhtes olid püsivama iseloomuga, kuid sellest allpool.

Tulundusreglemendi eeskirjad ei andnud seega mõisnikule ka juhtumil, kui talunik korduvalt ei suutnud õiendada omi kohustusi, viimast + selle talust minema kihutada ja asendada uuega. Meie mõisniku kihil puudus seega seaduse järgi täiesti n.n. talupoja pillutamise õigus, ja kui seda üksikjuhtumel tegelikult on esinenud, on meil neil korral tegemist õiguse rikkumistega.

Rida õigusi talumaale on kuulunud külakojnale. Külakonnale kuuluvate õiguste suhtes tuleb talumaad jagada kolme kategooriasse: 1) võsa- ja karjamaad, 2) heinamaad ja 3) põllumaad. Iga kategooria suhtes on külakonna õigused olnud erisugused. Kõi-

¹⁸ Tulundusreglement 1696.a., III, 14.

ge laiemad õigused on külakond evinud võsa- ja karjamaadele. Need maad ei ole üldse olnud jagatud üksikute talude vahel, vaid on kuulunud kogu külakonna ühisvaldusse. 1680-dail aastail teostatud maaderevisjoni puhul valmistatud kaartidel ei ole võsa- ja karjamaid kunagi eraldatud üksikute talude järgi. Küllaga on eraldatud eri küladele kuuluvad sedaliiki maad üksteisest, nagu nad on enamaljaol juhtumeil eraldatud ka mõisamaast. Nii on eraldatud karjamaad Ülgase mõisa ja Rebala küla vahel 1688. aastal joonistatud kaardil¹⁹. Sama nähe kordub Jõeletme kihelkonnas asuvate Maardu mõisa ja küla²⁰, Juuru kihelkonnas asuvate Kuimetsa mõisa ja küla²¹, sama mõisa juurde kuuluvate Mustivere, Tamsi, Oblo²² ja Vaspere külade²³, Kaiu mõisa juurde kuuluvate Toomja²⁴ ja Kasvando²⁵, Karitsa mõisa juurde kuuluva Salutaguse²⁶ ja Jägala mõisa juurde kuuluva Paasiku²⁷ külade võsa- ja karjamaade suhtes.

¹⁹

ERKka III,9.

²⁰

ERKka III,10.

²¹

ERKka III,19, mõõtnud Johan Holmberg 1687.a.

²²

ERKka III,23.

²³

ERKka III,24.

²⁴

ERKka III,25.

²⁵

ERKka III,27.

²⁶

ERKka III,26.

²⁷

ERKka III,34.

Kuid mitte alati ei ole võsa- ja karjamaad kuulunud ainu-
 üksi külakonna valdusele. Esineb ka nähteid, kus sedaliiki maad
 on kuulunud mitme küla või küla ja mõisa ühisvaldusele. Iseloo-
 mustava näitena võib siin juures tuua Jõeletme kihelkonnas
 asuva Kostivere mõisale ning Vandjala ja Kostivere küladele
 kuuluvad võsa- ja karjamaad. Kuna sellel, 1688.a. Johan Holm-
 bergi poolt mõõdetud kaardil on põllu- ja heinamaad täpselt pii-
 ritletud üksikute külade, mõisa ja Jõeletme kirikumaade vahel,
 ei ole sellist piiri tõmmatud võsa- ja karjamaade suhtes. Nii
 on sellel kaardil märgitud võsa- ja karjamaa, mis oma suuru-
 selt võis olla üle loo tündrimaa ja ulatas nii mõisa kui ka
 Kostivere küla alla, olnud kindlasti kasutatav küla poolt, teis-
 te sõnadega, küla on evinud selle maatüki suhtes teatavaid
 valdusõigusi, sest ta kannab kaardil külale antud eraldusnumb-
 rit 3. Teisest küljest aga ei saa salata ka mõisa valdusõigusi
 mainitud maatüki üle, kuna ta ulatab otse mõisa alla ja peale-
 gi on sellest maast osa võetud mõisa põllu alla - kaardil la-
 hus teistest mõisa põldudest asetsev, sügavale võsa- ja kar-
 jamaale tungind mõisa põld D. Kuid küla ja mõisa valdusalad
 mainitud maatüki suhtes pole üksteisest eraldatud²⁸.

Sama nähe, kus võsa ja karjamaa ei ole eraldatud külakon-

na ja mõisa vahel, see tähendab, kus nad on olnud ühisvalduses, kordub Jõeletme mõisa, küla, pastoraadi ja rannatalunikkude juures²⁹.

Nähtavasti on ka Nehatu mõisa ja sinna juurde kuuluvate külade Proso ja Kärnu ühisvalduses olnud nende alade põllu-ja heinamaadega kahest vastupidisest küljest piiratud suur võsa- ja karjamaa all olev maaala³⁰.

Võib tekkida arvamine, et mainitud kaartidel piirijoonega üksteisest-eraldatud-külakondade-ja-mõisade,-ehk-veel rohkem üksikute külakondade ja mõisade, ehk veel rohkem, üksikute talude vahel eraldamata võsa- ja karjamaad ei kuulu siiski ei külakondade ja mõisa ega ka üksiku külakonna ühisvaldusse. Needki võisid osade kaupa kuuluda üksikute talude juurde, ainult kaardil on jäetud piirijoon tõmbamata, kas põhjusel, et nende maaalade piiritlemine üksikute talude järgi ei loetud, arvestades selle maaliigi vähese majandusliku tähtsusega, vajalikuks või jälle on see sündinud üksikute maamõõtjate ebatäpsest töötamisviisist. Ometi tuleb tunnustada, et siin piirijoone tõmbamine kaardil ei ole põhjustatud juhuslikest ega ka kõrvalisist asjaoludest, vaid selle maaliigi juriidilisest iseloomust. Võ-

²⁹

ERKka III,17.

³⁰

ERKka III,18.

Võsa- ja karjamaade kasutamine oli tol ajal mõeldav ainult ühisvaldusena või ühisomandina. Karjamaade suhtes terve külakonna karja karjatamiseks kui ka võsamaade kasutamine aletegemiseks, mis nõudis suuremat tööjõu hulka, kui seda tavaliselt üks talu suutis välja panna, võis mõeldav p olla ainult ühisvaldusena. Ka kõige hilisemal ajalgi on üksikuis kohtades kogu küla kari karjatatud ühisel karjamaal.

Millisel teel sündis ühisvalduse kasutamine võsa- ja karjamaadel külakonna või koos mitme külakonna ja mõisa poolt, ei kuulu enam käesoleva käsitlemise raamidesse. Olgu siin juhitud tähelepanu ainult mõningale võimalusele sel ala. Võsamaade kasutamine ale tegemiseks võis sündida ühiselt või järele oli igal külakonda kuuluval talul õigus teha alet ühisest võsamaast. Viimasel juhtumil oli kombeõiguse järgi mõistetav, et aletegemine ühisvalduses oleval võsamaal võis sündida ikkagi peamiselt oma maa piiride ligidal, ega mitte otse naabri õue all.

Külakonna õigused heinamaale on käsitledaval perioodil olnud ülemineku staadiumis külakonna ühisvaldusest üksikute talude valdusse. Eelmainitud maaderevisjoni ja kaartide andmed esitavad meile küll veel hulga juhtumeid, kus heinamaad on olnud küla ühisvalduses, kuid ei ole harvad ka nähted, kus heinamaad on juba jagatud üksikute talude vahel. Külakonna ühisvalduses on heinamaa olnud 1688.a. Jõeletme kihelkonnas Kos-

tivere mõisa järgi kuuluvast Parasmäe külas. kus oli 21 üheadramaalist talu, millest igaüks evis 35 tündrimaad heinamaad. Põllumaad on märgitud kaardile realdi, heinamaad koos³¹. Sama mõisa järgi kuuluvate Vandjala ja Kostivere külade heinamaad on olnud iga külakonna ühisvalduses. Seda tõendab peale asjaolu, et kaardil heinamaad pole piiritletud üksikute talude järgi nagu põllumaad, veel nähe, et samal ajal, kui üksikute talude põllumaade suurus tündrimaas, vaatamata adramaade arvu võrdsusele, on erisugune, on heinamaade arv tündrimaades ikka vastav talu adramaa suurusele. Nii asub Vandjala külas 11 talu, millest 6 talu on üheadramaalised, 3 talu - pooleadramaalised. Iga talu evib 14 - 22¹/₂ tündrimaad haritud põllumaad. Kuid siin juures ei ole kõik küla 6 üheadramaalist talu evinud mitte ühealju põllumaad, vaid põllumaa suurus igas talus kõigub ~~14 19¹/₂~~ 19¹/₂ ja 22¹/₂ tündrimaa vahel, samuti on lahkuminev ka 3 pooleadramaaliste talude põldude suurus, mis kõigub 14 ja 17 tündrimaa vahel. Heinamaad langeb aga iga üheadramaalise talu peale 36 ja iga pooleadramaalise talu peale 30 tündrimaad, seega on igale talule kuulunud vastavalt talu suurusele võrdne osa heinamaasaagist, mis täiesti arusaadav heinamaa ühise kasutamise juures. Kostivere külas asub 4 talu, kõik üheadramaalised, millest 3 evivad 25 ja 1 - 23 tündrimaad põllumaad ja kõik 25 tündrimaad heina-

 31

ERKka III, 6.

maad igaüks³². Heinamaa on külakonna ühisvaldusel olnud ka Jõe-
lehtme kihelkonnas Jägala mõisa juurde kuulavas Kõilakülas,
Joakülas, Ruukülas ja Jõesuukülas³³ ning sama mõisa Tammevälja
ja Kaersoo külades³⁴.

Selle vastu esinevad aga ka juhtumid, kus heinamaad on
juba jagatud üksikute talude vahel. Näiteks võib tuua Juuru
kihelkonnas asuva Kuimetsa mõisa järgi kuuluvat Kuimetsa küla,
kus heinamaad on samuti kui põllumaadki jagatud üksikute talu-
de vahel³⁵. Heinamaad on jagatud üksikute talude vahel ka sa-
ma mõisa juurde kuuluvates Mustivere, Tamsi ja Obla külades³⁶.

Kõige huvitavam õigusajaloolisest seisukohast on aga
külakonna õigus põllumaadele. Põllumaad olid käsitledaval aja-
järgul juba jagatud üksikute talude vahel. Külakonna õigus ta-
lumaadele seisis vaid selles, et neil korriõ, kui mingil põhju-
sel jäi üksiku talu maa tühjaks, si võinud mõisnik ilma pikem a-
jututa seda liita mõisamaa külge, vaid talumaa tuli asustada
uue talupojaga³⁷. Siin võib kerkida küll üles küsimus, kas õi-
guse subjektiks õiguse suhtes talumaad asustada ainult talupo-

32

ERKka III,7.

33

ERKka III,8.

34

ERKka III,33.

35

ERKka III,19.

36

ERKka III,23.

37

Tulundusreglement 1696, III,12.

jaga võis lugeda külakonda. See norm võis olla väga hästi ka avalikõiguslikuks normiks ja sel korral oleks selle õiguse subjektiks riik. ~~X~~Kuid silmaspidades asjaolu, et selle normi kehtivus tuli kasuks kõige pealt talunikule, ja mitte üksikult, vaid kogumikus, siis peab arvama ometi, et seegi õigus kuulus külakonna õiguste hulka, kuna talupojaskonnas ei olnud teist vastavat õiguse subjekti. Veel rohkem, see külakonna õigus on jäänud püsima ka pärast rootsi aega veel 18. sajandil. See sunnib meid arvama, et kunagi on olnud aeg, kus ka põllumaad on olnud külakonna ühisvalduses, võib olla veel vanal isesdvuse ajal. Sel korral oleks meil tegemist õiguse instituudiga, mille jäänused on meil püsinud kuni käsiteldava ajastuni. ~~X~~

Kuid juba käesoleval perioodil leidus talumaid, mille heina-, võsa- ega karjamaadegi suhtes külakond ei evinud valdusõigusi. Need olid hajatalud. Kaardil nr. III,10 asuvate hajatalude heinamaad ei ole kogu külaga koos. Sama nähe kordub kaardil nr. III,12 asuvate hajatalude Wanna Groti Mattz'i, Lefwakandi Jaan'i ja Adam'i juures. Siin juures võis hajatalu ise kuuluda külakonna hulka, nagu Maardu mõisa järgi kuuluv Kurran Marten'i hajatalu, kelle heinamaad olid külakonna ühisheinamaast lahus, kuid külamaad mõisamaast eraldava piirijoonega oli ta suletud külamaade hulka³⁸. Kuid hajatalu võis ast

38

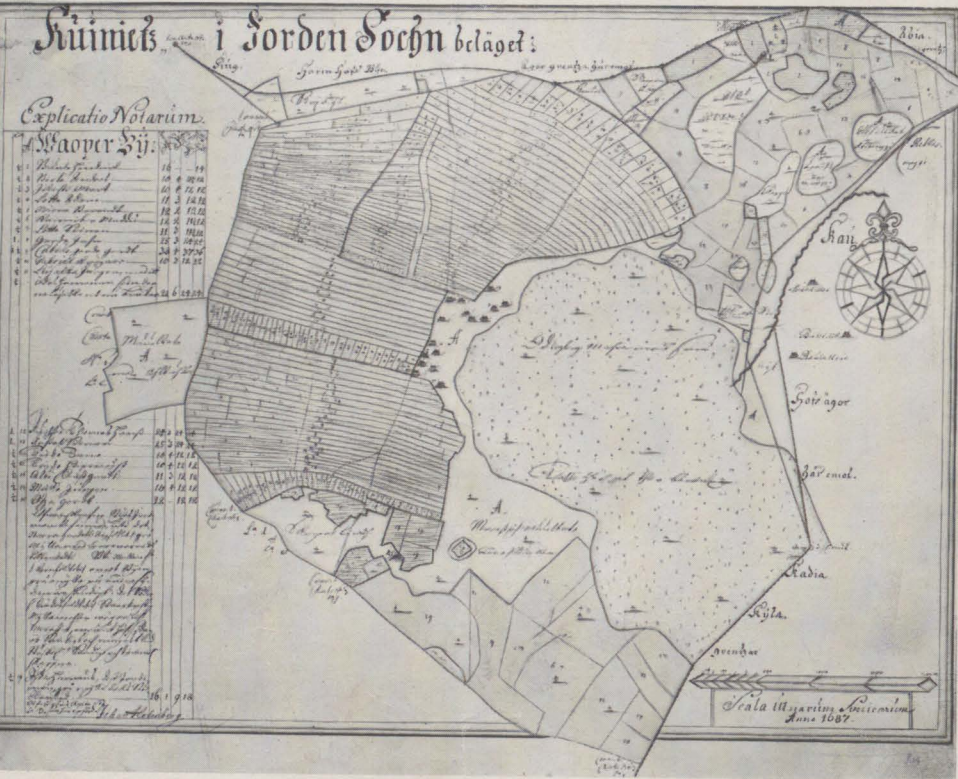
ERKka III,13.

Künigk i Jordan Soehn belaget:

Explicatio Notarum

Geover Sü.

1	Black French	16	-	19
2	Black French	16	4	20
3	Yellow French	16	4	21
4	Black French	11	3	14
5	Black French	12	4	15
6	Black French	14	4	16
7	Black French	11	3	17
8	Black French	12	3	18
9	Black French	10	3	19
10	Black French	11	3	20
11	Black French	12	3	21
12	Black French	13	3	22
13	Black French	14	3	23
14	Black French	15	3	24
15	Black French	16	3	25
16	Black French	17	3	26
17	Black French	18	3	27
18	Black French	19	3	28
19	Black French	20	3	29
20	Black French	21	3	30
21	Black French	22	3	31
22	Black French	23	3	32
23	Black French	24	3	33
24	Black French	25	3	34
25	Black French	26	3	35
26	Black French	27	3	36
27	Black French	28	3	37
28	Black French	29	3	38
29	Black French	30	3	39
30	Black French	31	3	40
31	Black French	32	3	41
32	Black French	33	3	42
33	Black French	34	3	43
34	Black French	35	3	44
35	Black French	36	3	45
36	Black French	37	3	46
37	Black French	38	3	47
38	Black French	39	3	48
39	Black French	40	3	49
40	Black French	41	3	50
41	Black French	42	3	51
42	Black French	43	3	52
43	Black French	44	3	53
44	Black French	45	3	54
45	Black French	46	3	55
46	Black French	47	3	56
47	Black French	48	3	57
48	Black French	49	3	58
49	Black French	50	3	59
50	Black French	51	3	60
51	Black French	52	3	61
52	Black French	53	3	62
53	Black French	54	3	63
54	Black French	55	3	64
55	Black French	56	3	65
56	Black French	57	3	66
57	Black French	58	3	67
58	Black French	59	3	68
59	Black French	60	3	69
60	Black French	61	3	70
61	Black French	62	3	71
62	Black French	63	3	72
63	Black French	64	3	73
64	Black French	65	3	74
65	Black French	66	3	75
66	Black French	67	3	76
67	Black French	68	3	77
68	Black French	69	3	78
69	Black French	70	3	79
70	Black French	71	3	80
71	Black French	72	3	81
72	Black French	73	3	82
73	Black French	74	3	83
74	Black French	75	3	84
75	Black French	76	3	85
76	Black French	77	3	86
77	Black French	78	3	87
78	Black French	79	3	88
79	Black French	80	3	89
80	Black French	81	3	90
81	Black French	82	3	91
82	Black French	83	3	92
83	Black French	84	3	93
84	Black French	85	3	94
85	Black French	86	3	95
86	Black French	87	3	96
87	Black French	88	3	97
88	Black French	89	3	98
89	Black French	90	3	99
90	Black French	91	3	100

Scala in garden. Buccinum
Ann. 1687

asetседа koguni mõisamaal, nagu sama Maardu mõisa alla kuuluv Helliko Peter'i $\frac{1}{3}$ adramaa suurune hajatalu ja sealsamas asuv uus kõrtsikoht³⁹. Külamais piiriga eraldatud on ka Kaiu mõisa juurde kuuluvate kaheadramaaliste Tolla Mart'i ja Tolla Heinrich'i ja üheadramaalise Willoma Mattz'i hajatalude põllu-, heina- ja muud maad⁴⁰.

Kolmas õiguse subjekt, kes evis õigusi talumaale, oli üksik talunik. Talupoja õigused talumaale ei olnud, nagu nägime kirjeldusest eespool, ühtlased põllumaa, heinamaa ja võsa- ning karjamaa suhtes.

Põllumaa oli talupoja ainuvalduses. Selle tõenduseks pakuvad meile küllaldasi näiteid rootsiaegsed kaardid ja 1680-date aastate inkvisitsiooni raamatud⁴¹. Talupoja õigused heinamaale olid kahesugused. Osa heinamaid oli külakonna ühisvalduse ja talunikul oli õigus ainult kindlale osale ühissaagist, vastavalt talu suurusele. Kuidas sündis tegelikult külakonna ühis-

39

ERKka III,12. "Helliko Peter, och En Ny satt Krögare på samma land; deras Aker, Swart och tig Mylla med sogachtig grund merendeels, och belöper in allis 131/2 (Ren Aker Tunnerl). Ang är deszom förundt något af Hofz ängen att bruka, ~~som ey wisza gräntzer Hafwer och under Hofwet bruka, som ey wisza gräntzer Hafwer och derföre under Hofwet inrächnadt är.~~ (1692. aastal mõõtnud J. Holmberg.)

40

ERKka III,25.

41

ERKka A 35 "Inquisitionsbuch für Harrien".-A 36 "Inquisitionsbuch für Wieck und Dagö". - A 37 "Inquisitionsbuch für Jerwen".

valdusel oleva heinamaa kasutamine üksikute talunikkude poolt, on raskesti jälitav ja ei kuulu otseselt käesoleva lühikese käsitlese raamidesse. Olgu osutatud siin selgema pildi saamiseks mõningad võimalused, ilma tahteta väita, kas nad kõik või mõningad neist meil käsitusel oleval perioodil olid kasutamisel. Vanimaks külakonna ühisvaldusel oleva heinamaa kasutamiseviisiks küla talunikkude poolt tuleb pidada säärast, kus hein tehti ühiselt ja saak jagati pärast talude vahel. Hiljem olid juba igale talule külakonna poolt & looduses välja mõõdetud heinamaa tükid, mis võis sündida ka otse enne heinategu, ja iga talu tegi heina temale langenud tükilt. Need heinamaatükid vaheldusid iga aasta. Siit kujunes aga ajajooksul välja olukord, kus iga talu evis valdusõiguse ka kindlale heinamaa osale, mida käsitledaval ajajärgul kohtame juba kaunis sageli, nagu nägime kirjeldusest ülalpool. Karjamaa ja võsamaa peale talupoeg ainuvaldusõigust ei evinud.

Sõltumata õiguste isesugusest ulatusest eri maaliikide üle, seisis talupoja õigus talumaale & õiguses teda kasutada põllumajanduslikuks otstarbeks, saades maalt saadava saagi omale. Selle eest aga tuli tal kanda avalikõiguslikke kohustusi mõisa kasuks, millest ülal on juba kõneldud. Kuid Karl XI talurahva reformide & järgi võis talunik oma talu kasutada ainult isiklikult. Seda edasi anda kolmandale isikule

müügi või rendi teel ei olnud talle lubatud⁴². Selle vastu evis ta aga pärimisõiguse oma maale. Jälgides rootsiaegseid ja hilisemaid maaderevisjone, näeme, et üks ja sama sugukond on mitu põlve elanud samas talus. Statistiliste andmete toomine selle kohta, mitu sugukonda on püsivalt elanud ühes talus, ning kui suur on seal juures talude hulk, kes omi valdajaid on vahetanud, ei anna talupoja pärimisõiguse tõendamiseks talumaale palju, sest talunikkude kohtadelt lahkumine iseenesest ei tõenda veel pärimisõiguse puudumist, kuna selleks olid sageli hoopis teised põhjused mõõduandvad, esmajoones talupoegade pagemise nähted. Balti-saksa uurijad, tunnustades küll ka tavalist talupoegade mitme põlve ühes talus elamise nähteid, katsuvad seda seletada mitte talupoegade pärimisõigusega talumaale, vaid majandusliku kasuga, mis mitme talupoja põlve ühes talus elamine tõi mõisnikule. Kuid see seletus eeldab, et õigussuhe mõisniku ja taluniku vahel oleks pidanud olema esiteks eraõiguslik ja mitte avalikõiguslik ja teiseks lisaks veel isiklik. Eelnevast kirjeldusest aga nägime, et õigussuhe talu ja mõisa vahel oli avalikõiguslik, pealegi oli juriidiline vahekord talu ja mõisa ja mitte üksiku taluniku ja üksiku mõisniku vahel. Viimane lei-dis aset ainult niivõrt, kuivõrt antud juhtumil olid antud isikud mõisa- ja taluvaldajad.

Ent taluniku õigus talumaale evis veel ühe spetsiifilise iseärasuse. Äsjaöeldust nägime küll, et talunik evis rea posi-

⁴² Talundusreglement, III, 13.

tiivseid õigusi talumaale, kuid ühtlasi oli ta ise juriidiliselt seotud maaga, kus ta asus. Ta oli sunnismaine. Ei võinud vabatahtlikult lahkuda oma talumaalt ja kui see siiski sündis, oli õigus teda tagasi nõuda. Siin ei ole võimalik peatuda sunnismaisuse tekkimisel ega ka neil vahendeil, mis rootsi ajal ette võeti sunnismaisuse instituudi kaitseks ja talupoegade pagemise takistamiseks. Ent seegi instituut ei eksisteerinud mõisniku kui üksiku õigussubjekti, vaid antud mõisa ägakordse valdaja kasuks. Ka 1696.a. tulundusreglemendi järgi püsis riigimõisades t ärakarganud talupoegade tagasinõudmiseõigus vaatamata sellele, kelle valdusel hetkel riigimõisa parajasti oli. Ainult oli riigimõisades sunnismaisuse kaitse laidnud kitsendust selle läbi, et riigimõisa hetkelisel pidajal oli õigus tagasi nõuda ainult neid talupoegi, kes tema mõisapidamise ajal olid ärakaranud. Teiste talupoegade tagasinõudmise otsustamine kuulus tulundusasehaldurile⁴³.

Kokkuvõttes kõike eelöeldut, ei saa meie iseloomustada talupoja õigust talumaale kui põlisrenti, nagu seda teeb A. Schwabe, jättes kõrvalegi puht terminoloogilised kaalutlused.

⁴³

Tulundusreglement 1696, III, 15.

x 0

Selle teeb võimatuks juba talumaa õigusene iseloom, kuna õigussuhtes ei ole üksik mõisavaldaja ja talupidaja. Teisest küljest ei või meie ka kõneleda omandiõigusest talumaale selle mõiste praegusaegses või roomaõiguse mõttes. Üksiku taluniku õigus talumaale oli asine asjane õigus, mis kindlustas talle talumaa põlise kasutamise pärimisõiguse alusel. Kuid talumaa kasutamise õigus oma näengu järgi oli kitsendatud rootsi aja lõpul talumaa võõrandamise keeluga ühest küljest ja keeluga talumaad maha jätta, teisest küljest teatavate koormiste sooritamisega mõisale. Seal juures lasusid talumaal veel teiste õigussubjektide asjased õigused. *

Mitmed tegurid mõjusid kaasa talumaal lasuvate üksikute õiguste vastastikkuste suhete kujunemisele. x 0

Kõigepealt katsus aadel pidevalt suurendada mõisa õiguste teiste talumaal lasuvate õiguste arvel. Seda tendentsi märkame kõigepealt Baltimaade õiguste kodifikatsiooni katsete juures. Philipp Crusiuse Rüütli- ja Maaõigused, samuti kui ka Liivimaal varajasem David Hilcheni ja hilisem Engelbrecht von Mengdeni kodifikatsiooni katsed tavatsesid talupoega seada täiesti aadliku võimu alla. See omalt poolt oli jälle vähemalt osalt põhjustatud ordu aja lõpul ja varasel rootsi ajal sissetunginud rooma õigusest. Talupoegade kaitse eriti mõisniku vastu oli halvasti korraldatud. Talurahva ellik mõisakohtud olid juba hilisrootsiaja aluks ühekülgselt väljakujunenud Gustav-Adelf

nendest osa võtvate aadlike kude mõjuvõimu liigse suurenemisega. Gav Adolfikohtu reform, mille järgi õigusemõistmine talurahva üle läks meeskohtu kätte, ei pakkunud selles suhtes ka midagi uut, kuna kohtunikeks olid meeskohtus kohalikud aadlikud. Jäi üle ainult pöördumine kubernerile või koguni kuninga enese poole. Kuid kuninganna Kristiina troonileastumisele järgnenud rootsi kõrगाadlik keskvalitsus, mis samuti kui kõrगाadli hulka kuuluvad kohalikud kubernerid ei hoolinud eriti mõisnikkude ja talurahva vahelkordade reguleerimisest kehtiva seaduse ja tavaõiguse järgi. Mitte leides oma õigusele valitsuse- ja kohtuorganites reaalselt kaitset, jäi talupojale üle pöörduda ainsa tema käsutuses oleva vahendi järgi, milleks osutus pagemine. Kuid pagemine oli teataval määral kaheotsaga relv. Ühest küljest ta takistas küll mõisnikku omavaheliliselt tõstma talupoegade koormisi ja pakkus üldse teatavat primitiivset kaitset mõisniku omavaheli vastu, teisest küljest aga lõdvendas ta taluniku õigusi talumaale, kuna sellega just talunikud ise loobusid kõigist neile kuuluvaist õigusist talumaale. Õigus küll: pagemisega kaotasid omad õigused ainult pagenud talupojad, kui-võrt neid ei toodud tagasi, teiste talunikkude seisundile ei saanud see juriidiliselt avaldada mingit mõju. Kuid ometi oli paratamatu selle tagajärjel õiguseste tõekspidamiste kõikumine talupoja õigustele talumaade suhtes eestkätt mõisnikkude

kuid ka talunikkude juures. Pagenud talupoja tagasinõudmine, mis iseenesest oli puht avalikõiguslikuks aktiks, aitas omalt poolt kaasa talurahva seisundi halvenemisele. Nimelt hakati rootsi ajal praktiseerima talupoja tagasinõudmise õiguse üleandmist kolmandale isikule. Sunnismaisuse täpse mõiste kohaselt ei oleks säärane talupoja väljanõudmise õiguse edasiandmine mitte võimalik olnud, kuid tegelikult toimus see siiski ja leidis riigivõimu poolt tunnustust. Ent väljanõudmise õiguse edasiandmisega oli teataval määral juba rikutud senine õigussuhe mõisa ja talupoja vahel ja senisesse asjaõiguslikku instituuti olid sellega sisse toodud isikuõigusesed elemendid. //

Kõik need põhjused, millede loetelu ei taha kaugeltki tühjendav olla, mõjusid koos selleks kaasa, et mõisaõigused talumaale evisid püüde kasvamise poole, tendentsiga asjaõiguslikkudesse vahekordadesse tuua isikuõiguslikke jooni. X

Külakonnaõigused talumaale olid kahaneva tendentsiga. Ürgselt pärit ajajärgust, mil omandiõigus maale võis üldse olla ainult külakonnale, oli ta aegade jooksul andnud ühe positsiooni teise järel käestõ Põllumaadele oli külakond juba ammu kaotanud valdusõiguse, säilitades ainult mannetu riisme õiguses, mille kohaselt tühjaks jäänud talumaa tuli paratamatult asustada uue talunikuga, s.t., et külakonnaga piirides olevad põllumaad ei tohtinud väheneda. Heinamaade suhtes oli külakonna

valdusõigus rootsi aja lõpul just täies lagunemise hoos, kuna (ühisvalduses) kõrvuti esinesid nii külakonna kui ka taluniku ainuvalduses olevad heinamaad. Kõige tugevamini oli säilinud külakonna õigus võsa- ja karjamaadele, mis rootsi aja lõpul olid veel kõik külakonna valduses. Veel rohkem. Üksikud eeltoodud näited, kus võsa- ja karjamaad oli isegi mitme külakonna ühisvaldusel, lasuvad oletada, et ürgselt on maa olnud isegi mitme külakonna ühisomanduseks. Kuid siingi on tekkinud külakonna õigusse talumaa üle praod. Külakonna õigus maale pidi taanduma üksiku taluniku õiguse eest esmajoones majanduslikult kõige tähtsama maaliigi - põllumaa juures. Majanduslikult vähemtähtsad maaliigid, nagu heina-, karja- ja võsamaad jäid palju pikemaks ajaks külakonna valdusse. Siingi hakkas külakonna õigus taanduma majanduslikult rohkem tähtsust eviva maaliigi - heinamaa suhtes. Ainult tulunduslikult kõige vähem tähtsust eviva maaliigi - võsa- ja karjamaa suhtes on ta püsinud kõige kauemini.

Talupoja õigus talumaale on selle ulatuse suhtes samuti kahaneva tendentsiga. On loomulik, et mõisa õiguste kasvamisega pidi talupoja õigus loomulikult kahanema. Selleks kaasa mõjunud tegurite kohta on üldine ülevaade antud juba mõisaõiguse tendentsi käsitlemise juures. X

Üksikute talumaal lasuvate õiguste suhete vastastikkune kujunemine on kõigepealt ja esmajoones sündinud tavaõiguse aluselt. Seadusandlikud aktid on siin mänginud ainult kõrvalist

rolli. Nende õiguste arenemine ja selle põhjuste üksikasjalik uurimine, millele siin on saadud ainult kõige üldisemat tähelepanu osutada, ja ainult probleemi üles tõsta, on võimalik üksnes tavaõiguse ja selle arenemise põhjaliku kindlakstegemise kaudu, milleks senini veel on õige vähe teht^u tööd. X

Siin esitatud talumaa õigusliku iseloomu kujutamiseks on vastuolus üksikud nähted, mis rootsi aja lõpul on tegelikult esinenud. Need nähted on : talupoegade pillutamine, talupoegade ost-müük ja talumaade mõisastamine. Tugedes neile nähteile, on katsutudki õigusest suhet mõisniku ja taluniku vahel kujutada teisiti, kui seda siin on tehtud, lugedes taluniku mõisniku pärisomanduses olevaks. On vajalik sellepärast ka neid nähteid vaadelda ligemalt.

Kõige pealt olgu kõigi nende kolme nähte liigi kohta öeldud üldiselt, et käesolevas töös on käsitletud taluniku ja talumaa seisundit ainult tolleaegsete õiguslike vaadete seisukohalt, ja ei ole mitte arvestatud sellega, kas õiguslikult kehtivad normid ka tegelikus elus täitmist leidsid või mitte. Arvestades eeltoodud üksikute talumaal lasuvate õigustendentsiga, on ilmne, et mõisa õiguste kasvamine talupoja õiguste arvel võis sündida ainult õigusterikkumise teel, mis ajajooksul, muutudes üldise kasutamise, avaliku tunnustamise ja viimaks õigusliku kaitse tõttu uueks tavaõiguseks, kuna

sellesuunalisi seadusandlikke akte ei ole väljatud. X

Talupoegade pillutamine oli Karl XI seadustega otse keelatud, nagu m nägime eelpool. Kui neid nähteid tegelikult siiski esines, siis on meil siin tegemist puhtal kujul õiguste rikkumistega, ent mingil määral mitte õigusliku olukorra kujundamisel tähtsate teguritega.

Talupoegade ostu-müügi nähted, mis rootsi ajal esinesid küll palju hrvemini, kui talupoegade pillutamised, tahavad esimesel silmapilgul küll tõendada talupoja pärisorjuses olemist. Vaatamata sellele, et talupoegade ost-müük ja muud võõrandamise vormid olid seadusega keelatud vähemalt riigimõisade suhtes, esines neid tegelikult siiski. Ent ligemal vaatlemisel osutub siingi asjaolu teiseks. Allikais esinevad ostu-müügi juhtumeid võime jagada kahte kategooriasse: esiteks fiktiivsed ostud-müügid ja teiseks tõelised ostud-müügid. Fiktiivsed ostud-müügid ei olnud tõeliselt mitte talupoja ostud-m--gid, vaid neil juhtumel on meil tegemist ainult ärakaranud talupoja tagasi nõudmise õiguse edasiandmisega kolmandale isikule. Ainult tohleaegse mannetu juriidilise terminoloogia järgi on neidki tehinguid sageli nimetatud ostuks-müügiks. Selle tõttu ongi tegelikult võimatu raske kindlaks teha iga allikais esinevate

esinevate talupoja ostu-müügi juhtumiste juures rootsi aja lõpul kas seal on tegemist tõelise ostuümüügiga, või ainult ärakaranud talupoja tagasinõudmise õiguse edasiandmisega. Ja kui ongi esinenud tõelisi oste müüke, siis on need kindlassti olnud õigusvastased nähted ja võimalikud olnud ainult talupojaõiguste kaitse halvasti korraldamise tõttu.

Talumaade mõisastamise nähted olid Karl XI seadusandlusega *Kui ei esinenud seaduses ettenähtud asjaolemeid.* Keelatud keelatud. Kui need nähted siiski esinesid, siis olid need puhtal kujul õigusvastased. Õige küll, Karl XI seadused käsitlevad ainult kroonumõisaid. Kuid nagu eelpool näidatud, ei olnud riigi ja eramõisades asuvate talupoegade õiguse seisundi vahel tegelikult mingit olulist vahet. Seepärast tuleb ka eramõisades teostatud talumaade mõisastamise nähteid lugeda õiguserikkumiseks.

Ometi ei saa meie ka õigusajaloolisest seisukohast neist nähetest vaikides mööda minna. Erilise tähtsuse evib siinjuures asjaolu, et polnud võimu ega organit, kes neid õigusrikkumisi oleks karistanud. Üksikuil korral läks talunikkudel küll korra jalule seada omi rikutud õigusi, kuid tavaliselt lõppesid ka kuninga poole pöördumised sellega, et kaebtused saadeti kohalikule kubermanguvalitsusele otsustamiseks. Ja igakord ei lõppenud nad mitte taluniku kasuks. Ja kuigi lõppesid, siis ei riskinud mõsinikud ka selgi korral mitte paljuga.

Enamaltjaolt jäid need õiguserikkumised karistamata ja sisen-
dasid aadlikes arvamise, et nad säästesteks tegudeks on just
õigustatud. Ka talupoegades nürines selle tõttu sisetunne
omist õigustest, ja nii oli tekkimas uus tavaõigus. Järgneva,
18. sajandi, olukordi tuleb just vaadelda sellelt seisukohalt.